

ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМ. ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА

На правах рукопису

БУЧКО Дмитро Григорович

ОЙКОНІМІЯ ПОКУТТЯ

Спеціальність 10.02.02 - Українська мова

А в т о р е ф е р а т
дисертації на здобуття вченого ступеня
доктора філологічних наук

Чернівці 1992

№ 26. 429

00435685 (V)

Української мови Чернівецького

Федьковича

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор

С.П.БЕВЗЕНКО

М. 161. 2

доктор філологічних наук, професор

Ю.О.КАРПЕНКО

доктор філологічних наук, член.-кор.

В.В.НІМЧУК

Провідна організація - Інститут суспільних наук АН України

Захист відбудеться 10 лютого 1993 року о 10 год. на засіданні спеціалізованої ради Д.016.28.01 для захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук при Інституті мовознавства ім. О.О.Потебні АН України /252001, Київ, вул. Грушевського, 4/.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Інституту мовознавства ім. О.О.Потебні АН України.

* Автореферат розіслано

грудня 1992 р.

Вчений секретар
спеціалізованої ради
доктор філологічних наук

Н.Г.ОЗЕРОВА

ЛННБ ім. В. Стефаника
АН УРСР

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Дисертація присвячена дослідженню ойконіміїної системи Покуття в її історичному розвитку. Ойконіми, будучи безпосередньо пов'язаними з життям людей, маючи здатність передаватися без значних структурних змін від одного покоління до другого, зберігаючи в собі пам'ять про найдавніші народи, що населяли певну територію, є одним з найважливіших класів топонімії в цілому. Об'єктом аналізу стали понад 650 назв населених пунктів Покуття, історико-географічного регіону України, що займає південно-східну частину Івано-Франківської області. Назва Покуття на означення окремої адміністративно-територіальної одиниці фіксується уже в ХІУ ст. Границі Покуття визначалися у праці С.Кольберга, присвяченій вивченню етнографії та фольклору цього регіону, та у роботах І.Вагилевича і С.Грабця. Покуття, густо і давно заселена територія, має архаїчну ойконіміїну систему, яка розвивалася спонтанно й добре збереглася до нашого часу.

А к т у а л ь н і с т ь т е м и. Назви населених пунктів України, будучи надзвичайно архаїчним і багатим науково-дослідним матеріалом, рідко ставали об'єктом ґрунтовних монографічних досліджень. Особливо скромними є досягнення української ономастики в галузі вивчення назв поселень окремих історико-етнографічних, історико-географічних чи навіть адміністративно-територіальних регіонів на загальнослов'янському фоні.

Найдокладніше досі вивчена лише ойконімія Буковини, Рівнини, Дніпро-Бузького межиріччя, північно-східної Одещини та Тернопільщини /праці Ю.Карпенка, Я.Пури, В.Лободи, А.Бевзенко та Я.Залеського/. Спеціальні монографічні дослідження присвячені назвам населених пунктів трьох історико-етнографічних територій - Бойківщини, Гуцульщини та Лемківщини /Я. Рудницький, С.Грабець, Зд.Штібер/. Ойконімія інших регіонів України або не досліджувалася зовсім, або аналізувалася принагідно у статтях, доповідях на наукових конференціях та в дисертаційних працях /див. роботи К.Галаса, Є.Черняхівської, Т.Поляруш та ін./.

Поза вузькими регіональними рамками монографічно досліджувалися тільки українські ойконіми на -ичі та -ієці, -инці, а також відантропонімії ойконіми Карпат і Прикарпаття /О.Купчин-

ський, М.Худаш та М.Демчук/.

Найдавніша ойконімія України детально проаналізована з посиленням на існуючі етимології інших авторів у "Етимологічному словнику літописних географічних назв Південної Русі" /К., 1985/, укладеному І.Железняк, А.Корепановою, Л.Масенко, О.Стрижаком.

Проте лише невелика частина української ойконімії була об'єктом наукового вивчення, що реалізувалося фундаментальними друкованими працями. Якщо взяти до уваги, що науковий рівень ряду досліджень /передусім праці ХІХ - поч. ХХ ст./ є досить низьким, то стає очевидною необхідність вивчення саме цього класу онімів. Зусилля українських ономастів мусять бути зосереджені на таких найголовніших завданнях: діахронічне вивчення регіональних /історико-етнографічних та історико-географічних/ ойконіміїчних систем; удосконалення прийомів, засад, методів дослідження ойконімів і створення для цього належної загальнотеоретичної бази.

Нагальність розробки першого завдання спричинена необхідністю у найближчий час почати укладання "Українського ономастичного атласу", що повинен стати однією з підвалин "Слов"янського ономастичного атласу", робота над яким уже активно ведеться в різних європейських країнах під загальним керівництвом відомого чеського ономаста Р.Шрамека. Невідкладним завданням повинно стати створення ойконімного словника України. Найшвидшого розв'язання, крім того, вимагає проблема класифікації ойконімів як утворень, що увічнюють номінативну діяльність людей. На жаль, незважаючи на вже майже двовікову традицію дослідженні ойконімів, слов'янська ономастика не має досі єдиної загальноприйнятої класифікації топонімів у цілому та ойконімів зокрема. Причиною цього є, очевидно, намагання створити єдину класифікаційну схему для всіх класів топонімів. Між тим кожен клас власних географічних назв має свої номінаційні, структурні та словотвірні особливості.

Діахронічне дослідження ойконімії компактного історико-географічного регіону і спроба дати теоретичне обґрунтування прийомів і методів аналізу ойконімів та їх класифікацію визначають актуальність обраної теми.

М е т а р о б о т и - проаналізувати ойконімію Покуття від найдавніших часів до наших днів і на цій основі показати розвиток української ойконіміїної системи. Для досягнення цієї мети в роботі поставлені такі конкретні завдання:

- 1/ зробити повний історичний, етимологічний і словотвірний аналіз усіх ойконімів Покуття від часу їх перших фіксацій до наших днів;
- 2/ встановити основні принципи, за якими здійснювалося іменування населених пунктів України;
- 3/ проаналізувати основні способи деривації українських ойконімів на давно заселених територіях;
- 4/ визначити словотвірно-структурні моделі української ойконімії;
- 5/ з'ясувати продуктивність та поширення основних словотвірних моделей українських ойконімів на території Покуття в різні історичні періоди - давньоукраїнський /княжий/, староукраїнський та новоукраїнський;
- 6/ здійснити класифікацію українських ойконімів за мотиваційно-номінативними та словотвірними ознаками;
- 7/ розглянути міжмовні взаємини, що існували на території Покуття в різні періоди історії України.

Н а у к о в а н о в и з н а. Уперше об'єктом спеціального монографічного дослідження стала одна з найдавніших і найбагатших ойконіміїних систем України. На основі назв поселень Покуття простежено розвиток регіональної ойконіміїної системи. В роботі здійснено спробу встановити основні принципи номінації населених пунктів і показати їх реалізацію в ойконімії України. Новим є підхід до словотвірного аналізу назв поселень - виділення двох рівнів ойконіміїної деривації. Це дозволило по-новому визначити роль різних способів деривації у творенні назв населених пунктів та формуванні ойконіміїних систем різних регіонів України. Врахувавши дворівневий характер деривації в ойконімії, а також семантично-словотвірну структуру базових назв ойконімів та словотвірну структуру самих ойконімів, у дисертації запропоновано словотвірно-структурну класифікацію українських ойконімів, відмінну від семантичної класифікації В.Ташицького і структурної С.Роспонда. Звернено також увагу на методіку комплексного аналізу ойконімів, що базується на врахуванні мотиваційних критеріїв виникнення назв, їх діахронічному вивченні та широкому застосуванні прийому зіставлення аналізованих ойконімів з аналогічними моделями в інших регіонах України та інших слов'ян-

ських країнах. Це дало можливість переглянути існуючі та запропонувати нові етимології цілого ряду назв найдавніших поселень Покуття та суміжних регіонів.

У роботі подана стратиграфія основних словотвірних типів ойконімів Покуття епохи Київської Русі, староукраїнського та новоукраїнського періодів. Зростання і спад продуктивності певних структурних моделей у різні століття показано в таблицях, У дисертації використані нові терміни на позначення різних ойконімних дериватів.

Джерела фактичного матеріалу. Цьому дослідженню передувало тривале збирання експедиційним шляхом сучасного ономастичного матеріалу, а також вивчення архівних джерел, історико-краєзнавчих видань, картографічних матеріалів у бібліотеках і архівах різних міст України, Росії та Польщі. Повний список друкованих і рукописних джерел подано в додатку до дисертації. Сучасні матеріали становлять собою картотеку офіційних назв населених пунктів і їх народнорозмовних варіантів, а також назв частин поселень та інших географічних об'єктів. Із використаних друкованих джерел найважливішими є "Akta grodzkie i ziemskie" /т. I-XXIV, Львів, 1868-1935/. Це найбільша і найфундаментальніша публікація з історії Галичини епохи феодалізму, в якій, крім середньовічних грамот /т. I-IX/, друкувалися ще реєстри документів XIII - XV ст. /т. X/, найстаріші галицькі, львівські, перемишльські, переворські, сянціцькі й інші городські та земські книги /т. XI-XVІІ/, постанови різних судів та сеймів /т. XIX-XXV/. Другим щодо повноти та важливості зібраного матеріалу виданням є "Жерела до історії України-Руси" /т. I-VІІ, Львів, 1885-1903/, до якого увійшли люстрації західноукраїнських земель 1564-1566 і 1570 рр. /т. I-III та VІІ/, матеріали про визвольну війну 1648-1654 рр. та літописи того ж періоду /т. ІV-VI/. Цінні історичні матеріали містяться також у давніх та сучасних друкованих виданнях: "Matricularem Regni Poloniae summaria" р. 1-6, Varsoviae, 1905-1965/; "Zr6dła dziejowe" /т. 18, cz. I, Warszawa, 1902/; "Lustracja wojew6dztwa Ruskiego. Ziemia Halicka i Chełmska" / т. I-VIII, Wrocław, 1965-1976/; Шематизми греко-католицької дієцезії / епархії/ Станіславівської на 1886, 1914, 1938 рр.

Із рукописних архівних матеріалів у першу чергу використано гродські та земські книги, що зберігаються в Центральному державному історичному архіві України у Львові /фонди 5, 19, 72, 134 та ін./. Центральне місце серед цих документів займають законодавчі акти, підтвердження земельних угод і законодавчих розпоряджень, різного роду реєстри, напр.: "Реєстр сумарного ланового податку 1660-1661 рр." /ф.134, оп.2/, "Опис лимів Галицької землі 1707 р." /ф.5, оп.2/, "Реєстр подимного податку Галицької землі 1735 р." /ф.134, оп.2/, "Тариф подушного євреїв і караїмів у Галицькій землі і Тереховлянському і Коломиїському повітах з 1765 р." /ф.5, оп.1/.

Цінними виявилися також рукописні джерела, що зберігаються у відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки АН України ім. В.Стефаника, зокрема "Матеріали до історії міст, містечок і сіл" /фонд Чоловського/, "Специфікація збіглих підданих, що належать до Галицької землі 1727-1731 рр." /фонд Яблоновського/, а також люстрації добр Галицької землі з ХУІІІ ст., що зберігаються у Головному архіві давніх актів у Варшаві - "Коронна метрика".

Теоретичне і практичне значення дисертації визначається тим, що подані в ній наукові положення та висновки, а також фактичний матеріал можуть бути використані для дальшого дослідження проблеми номінації населених пунктів і вироблення єдиної теорії деривації в ойконімії та ширше - топонімії; для узагальнюючих робіт з української ойконіміки та топоніміки; побудови типології в топоніміці; розв'язання таких загальнотеоретичних питань, як відношення власної назви до ценотата, розкриття суті ойконімізації та транс_онімізації, специфіки суфіксальних формантів у різних класах онімів тощо. Запропоновану методику аналізу ойконімів Покуття можна використати для дослідження назв поселень інших територій України. Формування ойконімічної системи Покуття, що здійснювалося протягом майже тисячоліття, є відображення різних історичних, соціально-економічних, демографічних процесів. Завдяки цьому ойконімія регіону є цінним джерелом інформації для представників інших наук - істориків, географів, етнографів, археологів. Практичне значення роботи полягає ще в тому, що в науковий обіг вводяться

нові класифікації ойконімів та новий фактичний матеріал для укладання "Ономастичного атласу України" та "Слов"янського ономастичного атласу", а також словників ойконімів України.

Результати дослідження можуть бути використані в навчальному процесі при читанні лекційних курсів з краєзнавства, діалектології, словотвору, історії мови та спеціальних курсів з ономастики, при написанні курсових і дипломних робіт.

А п р о б а ц і я р о б о т и. Повністю робота обговорювалася на засіданнях кафедри української мови Чернівецького державного університету і сектору ономастики та відділу історії мови Інституту української мови АН України, а один із розділів дисертації та основні напрямки дослідження ойконімії Покуття - на Вченій раді Інституту мовознавства АН України ім. О.О.Потебні. Крім того, окремі положення дослідження та його результати були викладені в доповідях на XIII Міжнародному ономастичному конгресі /Краків, 1978/, міжнародній ономастичній конференції "Перспективи розвитку слов"янської ономастики" /Москва, 1976/, ряді інших міжнародних /1989, 1990, 1991, 1992 рр./, всесоюзних і республіканських конференцій /1976, 1978, 1982, 1984, 1987, 1989, 1990, 1991, 1992 рр./. З теми дисертації опублікована монографія "Походження назв населених пунктів Покуття" /Львів, 1990/, на яку є позитивні рецензії Л.Полюги та М.Лесіва.

Н а з а х и с т в и н о с я т ь с я такі положення:

1. За критеріями мотивації та принципами номінації ойконіми суттєво відрізняються від інших класів топонімів.

2. Найменування населених пунктів України здійснювалося за такими основними принципами: 1/ назвою людей, які там жили раніше /Бориничі, Книші, Немиринці, Півтораки, Радівці, Ставчани;/ 2/ приналежність поселення до особи, найменуванням якої мотивований ойконім /Більче, Гаврилівка, Гостів, Перерісль, Чернятин;/ 3/ характерними рисами території, де виник населений пункт, назвами сусідніх з ним географічних об'єктів, місцем розташування поселення /Броди, Долина, Бистриця, Залісся;/ 4/ типом, характерними рисами самого поселення /Воля, Городок, Довге, Новосілка, Селище/.

3. Кількість і черговість принципів номінації географічних об'єктів залежить від типу і особливостей самих об'єктів.

4. Поселення є відносно пізніми географічними об'єктами, тому для їх іменування використовувались не тільки назви, що спеціально створювалися з цією метою, але й готові, структурно сформовані назви інших реалій. Це спричинилося до виникнення двох рівнів деривації назв поселень – доойконімного та ойконімного. В результаті усі ойконіми за способом деривації поділяються на два типи: назви поселень доойконімного рівня деривації /первинні/ та назви поселень ойконімного рівня деривації /вторинні/. Перші утворилися внаслідок ойконімізації назв певних груп людей або топографічних апелятивів /Горигляди, Семаківці, Чорнолізці; Діброва, Залуччя, Кутище/, другі – за допомогою ойконімотвірних формантів переважно від іменувань людей /Гостилів, Жукотин, Іванівка, Ісаків, Копачівка, Стасин/.

5. На давнозаселених територіях ойконімійна система формувалася спонтанно і переважачими в ній є назви поселень доойконімного рівня деривації. Твердження, що в українській ойконімії панівним є суфіксальний спосіб творення назв населених пунктів, не відповідає реальному стану справ.

6. Ойконіми типу Боришківці, Торчиновичі, Чемеринці кваліфікуються як відпатронімії; типу Мазури, Половці – як відетнонімії; типу Петраші, Чаплі, Бортники, Конюхи – як деривати від родових, в окремих випадках – від службових назв; типу Лужани, Ставчани – як деривати від назв людей за характером місцевості, де вони оселилися.

7. Ойконіми типу Береги, Греблі, Стави, як і назви поселень типу Губарі, Півтораки, Тучапи є утвореннями доойконімного рівня деривації. Наявні в них афікси -и/-і не є ойконімотвірними формантами.

8. Стратиграфію назв населених пунктів Покуття можна кваліфікувати як модель розвитку ойконіміїної системи на давніх територіях України.

9. Чим давніше сформована ойконімійна система певної території, тим менше вона піддається впливові з боку інших ойконіміїних систем, незважаючи на тривалість такого впливу.

С т р у к т у р а р о б о т и. Дисертація складається з вступу, трьох розділів, висновків і списків скорочень; у роботі поміщено 9 таблиць. Список джерел фактичного матеріалу та повід-

ників становить 69 назв; список використаної літератури - 298 позицій. Робота викладена на 305 сторінках машинописного тексту. У вигляді додатку поданий "Словник ойконімів Покуття" /91 сторінка/, який містить інформацію про засвідчення аналізованих ойконімів в історичних документах та дає їх етимологічно-словотвірну характеристику.

ЗМІСТ РОБОТИ

Перший розділ дисертації "Принципи номінації поселень та словотвірного аналізу ойконімів" присвячений розглядові двох дуже важливих, але недостатньо вивчених питань ономастики. Мотивація та номінація в ойконімії розглядаються в перших двох підрозділах у контексті проблеми номінації як загальномогоного явища.

Найменування є результатом цієї тріади - денотата, номінатора і самої назви або ж об'єктивної дійсності, мислення і мови. В основі номінації лежать здатність людського мислення до абстрагування та класифікації, а сама номінативна діяльність реалізується за допомогою ідеального інструмента - мови.

У зв'язку з іменуванням реалій різного порядку - безіменних і таких, що уже мають свої загальні назви, виділяються два рівні номінації: нижчий /апелятивний/ і вищий /пропріальний/. Іменування на апелятивному рівні зводиться до "переведення матеріального в ідеальне", тобто до відтворення у свідомості носіїв певної мови реалій об'єктивної дійсності за допомогою відповідних елементів мови. Назви нижчого рівня, апелятиви, здатні виражати суть денотата, закріплюватися за певними типами реалій і викликати у носіїв певної мови однакові уявлення, образи, асоціації. Вони не можуть бути замінені волею окремої особи або навіть великого колективу людей. Під вищим рівнем номінації розуміється присвоєння назв об'єктам, що уже мають свої апелятивні найменування. Результат цього рівня номінації - власні назви - не виражають суті іменованих об'єктів. Основна їх функція - індивідуалізація, виділення окремих об'єктів із ряду подібних. Процес виникнення найменувань вищого рівня є вторинним по відношенню до виникнення апелятивів. Він може бути проілюстрований такою схемою:

Рівні номінації

	нижчий	вищий
Реалія	загальна назва	власна назва
Істота	людина	Ярослав, Марія
	собака	Бровко, Рекс
	лисиця	---
Географічний об'єкт	поселення	Долина, Канів
	ріка	Дністер, Серет
Явище	землетрус	---
	ураган	Девіс

Назви вищого рівня номінації можуть бути замінені іншими лексемами, пор. численні перейменування населених пунктів України в довоєнний період, зміни прізвищ, імен тощо.

Для кожного виду географічних об'єктів властиві свої мотиви і критерії іменування і відповідно свої способи номінації. Так, гідро- і орооб'єкти іменуються переважно за постійними зовнішніми ознаками /ріки Бистриця, Солонець, Чорнява; гори Кичера, Сивуля/. Для іменування поселень - географічних об'єктів, що є результатом людської діяльності, використовуються часто інші, ніж для природних об'єктів, критерії. На перший план тут виступає людський фактор - здебільшого вони одержують свої назви від назв людей, які в них поселилися, від іменувань власників, перших поселенців і т. ін. Специфічність номінації населених пунктів виявляється і в структурі самих ойконімів: понад третина назв поселень Покуття має плуральну форму, а в оронімії та в гідронімії множинні назви є випадковими і раритетними.

Ойконімна номінація характеризується рядом специфічних, відрізняючих від апелятивних, мотиваційних критеріїв. Семантично-мотиваційний аналіз усіх назв населених пунктів Покуття і значної частини ойконімів інших регіонів України показує, що критеріями для номінації поселень можуть бути: а/ найменування людей, які там жили або живуть; б/ приналежність поселення певній особі або відношення його до особи; в/ характерна риса місцевості чи окремих об'єктів, біля яких або на території яких виникло

поселення; г/ тип поселення. При іменуванні поселення той критерій вступає в дію, який видається найрадієвішим на даний час саме для цього об'єкта. Вибір відповідного критерію іменування географічного об'єкта пов'язаний з характером суспільної форми, культурно-історичними традиціями, рівнем політичної та духовної культури номінатора. Важлива роль у процесі номінації належить також номінаційним універсалиям, які диктуються практичною діяльністю людей. Відповідно до названих вище критеріїв іменування поселень в ойконімії виділяються чотири принципи номінації.

Перший принцип - найменування поселення за назвою людей, які там живуть - реалізується в ойконімії Покуття і України в цілому різними за словотвірною семантикою назвами, спільною ознакою яких є множинна форма та граматична неузгодженість форми ойконіма з формою номенклатурного члена: село Боднарі, Братківці, Креховичі, Черляни. Ойконіми, утворені за цим принципом, дуже різні за семантикою базових назв, за часом свого виникнення і ступенем топонімізації.

Другий принцип - найменування поселення за належністю /відношенням/ його до певної особи - виник у період розквіту приватної власності і з того часу став визначальним у називанні дворів, дворич, сіл, міст. У різні історичні періоди приналежність об'єкта особі чи його відношення до неї виражалися різними способами і засобами, тому й ойконіми, утворені за цим принципом, різноманітні як щодо семантики базових назв, так і за структурою: Дрогобич, Владиче, Петрилів, Пилипівка, Селятин.

Третій принцип - номінація поселення за його локалізацією або за назвою об'єкта, біля якого воно виникло - реалізується найчастіше у назвах, що вказують на розташування денотата по відношенню до іншого, відомішого чи примітнішого на цій місцевості об'єкта: с. Завалля, м. Долина, с. Піднизьке, х. За Рікою.

Четвертий принцип - найменування поселення за його типом та іншими характерними ознаками /властивістю, якістю/ - кваліфікується як найновіший у порівнянні з розглянутими вище: ознака поселення ставала визначальною лише тоді, коли інші диференціатори послаблялись або втратили свою функцію. За цим принципом утворювалися назви від географічних термінів або від оз-

начень до них: Зелена, Напорожна, Сільце.

Аналогічні принципи використовуються і в номінації інших географічних об'єктів, але виявляються там вони дещо по-іншому.

Відносна продуктивність різних принципів номінації в ойконімії та гідронімії Покуття характеризується такими даними /в %/:

Класи географічних об'єктів	П р и н ц и п и н о м і н а ц і ї			
	I - за назвою людей	II - за приналежністю	III - за локалізацією	IV - за ознакою
Населені пункти	16	39,5	36	8,5
Ріки	2,5	20,5	22	55

Таким чином, основним критерієм номінації поселень є приналежність та відношення до певної особи, а більше половини рік Покуття названа за своїми характерними ознаками. У той же час в найменуванні поселень цей принцип відіграв мінімальну роль. За першим принципом названо лише 16% поселень, проте цей показник у 6,4 рази перевищує аналогічним способом названі об'єкти у гідронімії. У цілому зв'язок з людиною при іменуванні поселень виступає у 55,5% назв, а при іменуванні природних об'єктів /рік/ - тільки у 23% назв.

Акт номінації завжди пов'язаний з використанням певних засобів і способів назвотворення, проте це не завжди супроводжується появою нових лексем. В одних випадках іменування реалій здійснюється уже готовими назвами шляхом перенесення їх на нові об'єкти, в інших випадках процес називання пов'язаний з творенням нових слів. Саме ці проблеми і їх реалізація в ойконімотворенні розглядаються у третьому підрозділі "Принципи словотвірного аналізу ойконімів".

Словотвірний аналіз ойконімів передбачає, по-перше, визначення семантики і структури їх базових назв на час творення самих ойконімів і, по-друге, визначення функцій тих формантів, які брали участь у творенні цього класу географічних назв.

Базовими назвами ойконімів ставали як апелятиви, так і власні назви /антропоніми, гідроніми, топоніми різних класів/.

Ойконіми, як утворення вищого рівня номінації, виникли шляхом а/ топонімізації апелятивів, б/ трансонімізації та

в/ власне деривації за допомогою відповідних формантів. Проте у структурному відношенні ці останні навіть тепер відрізняються від апелятивів. Для них практично не існували спеціальні ономастичні форманти. З погляду історичного розвитку мови, усі словотвірні форманти і типи спочатку вживалися в апелятивній лексиці, і тільки згодом розширилися сфера їх вживання і вони набули певної спеціалізації. Та ойконіми, як і топоніми в цілому, мають ряд специфічних, тільки їм властивих характерних рис, що стосуються словотвірних мотиваторів, моделей, типології.

Визначення семантики та словотвірної структури базових назв ойконімів дає найкращі результати тільки при історичному та порівняльному підході до вивчення ойконімів: врахуванні найдавніших фіксацій назви в історичних документах, порівняльній характеристиці аналізованих назв з аналогічними моделями в інших класах онімів та в апелятивній лексиці. Тільки такий підхід дає можливість побачити у назвах типу Борислав і Черче присвійні деривати, у назвах типу Станківці та Раденичі - колективні назви людей. Тільки такий підхід переконує, що ойконіми типу Гнилиця чи Потоцище спочатку були назвами інших географічних об'єктів і тільки шляхом трансонімізації увійшли в розряд ойконімів, а ойконіми типу Борщів, Тисів є вілантропоніми утвореннями.

Власне словотвірний аналіз ойконіма починається з визначення його дериваційної структури, тобто встановлення, чи аналізована назва виникла з уже готової структурно оформленої апелятивної або пропріальної лексеми, чи вона утворилася від іншої /загальної або власної/ назви за допомогою відповідних афіксів. Багато дослідників, і серед них відомий польський ономаст Г.Борек, твердять, що домінуючим способом топонімотворення було просте паренесення готових апелятивів у розряд топонімів: дубина → Дубина, дубище → Дубище, дубник → Дубник. Деяку трудність у встановленні словотвірної структури відпелятивних топонімів спричинює відсутність повних словників загальнонародної та діалектної лексики української мови й споріднених з нею інших мов. Однак до назв, утворених шляхом топонімізації апелятивів, можна зараховувати ойконіми, які не

підкріплюються однойменними апелятивами. Підстави для цього дають: а/ "прозора" у семантичному плані твірна основа, б/ відомий в апелятивній лексиці словотвірний афікс, в/ наявність відповідної словотвірної моделі і аналогічних зразків серед апелятивної лексики. Таким чином, ойконімія, як і інші розряди пропріальної лексики, допомагають виявити маловідомі, вузькокальній або реконструувати давно зниклі апелятиви.

Аналіз принципів номінації населених пунктів Покуття та дані діахронічних досліджень ойконімії Бойківщини, Буковини, Гуцульщини, Лемківщини та деяких інших територій України показують, що більше половини назв поселень структурно оформилася ще до того, як стати ойконімами. Їх можна кваліфікувати як назви поселень доойконімного рівня деривації, або первинні ойконіми. Інші ойконіми появилися завдяки спеціальному структурному оформленню, тому можуть кваліфікуватися як назви поселень ойконімного рівня деривації, або вторинні ойконіми.

Перші виникли внаслідок семантичної трансформації без - афіксних і афіксальних апелятивів у сингулярній та плюральній формі, групових назв людей, топонімів інших класів /гідронімів, ойконімів/ в однойменні назви населених пунктів: березина "березовий ліс" → с.Березина, лани → с.Лани, потік Раковець → с.Раковець, Добринівці "нащадки або піддані Добрині" → с.Добринівці, березани "люди, що поселилися на березі" → м.Бережани. Наявні в таких назвах форманти не є ойконімотвірними, оскільки вони існували уже в однойменних базових назвах цих ойконімів - апелятивах, найменуваннях груп людей за їх предком чи власником, за їх етнічною чи родовою приналежністю або місцем їх походження чи проживання, заняттям і т.ін.

У зв'язку з віднесенням ойконімів на -ичі, -івці, -инці, -и/-і до назв доойконімного рівня деривації у роботі пропонуються уточнені терміни для ойконімів такого типу - віцпатронімні, відетнонімні, деривати від родових та деривати від службових назв замість уживаних в ономастичній літературі патронімичні, етнонімичні, родові та службові назви, оскільки такими були не самі ойконіми, а їх базові назви. Назви ойконімного рівня деривації з моменту свого виникнення були найменуваннями населених пунктів. Такі ойконіми завдячують

своїй появі певним базовим назвам і спеціалізованим для ойконімотворення формантам. Базовими назвами вторинних ойконімів є майже виключно пропріальна лексика – антропоніми різних класів та структур, а ойконімотвірними формантами – власне посесивні та деякі інші суфікси: Перерісль, Радче, Рошнів, Чернятин, Радівка, Глібівщина. Утворені таким способом ойконіми найчастіше виражали належність об'єкта до особи: Чернятин "село Черняти", Радівка "село, яким володів або в якому жив Рад/ьо/". На ойконімному рівні деривації утворилися також назви типу Весела /< Весела слобода/ та Новоселиця, Червоноград.

Словотвірні-структурний та етимологічний аналіз ойконімів Покуття, поданий у додатку – "Словнику ойконімів Покуття" – дозволяють запропонувати таку класифікаційну схему українських ойконімів:

1. Назви поселень доойконімного рівня деривації /первинні ойконіми/.

1.1. Відапелятивні ойконіми.

1.1.1. Відапелятивні ойконіми у сингулярній формі: Вікно, Гвізд, Городок, Загір'я, Замчище, Підлісся, Торговиця/.

1.1.2. Відапелятивні ойконіми у плюральній формі: Броди, Мости, Гаї.

1.2. Відпропріальні ойконіми.

1.2.1. Відпропріальні ойконіми у сингулярній формі /переважно відгідронімі, рідко відоронімі/: с.Ворона < р.Ворона,
• с.Стримба < р.Стримба, х.Магора < г.Магора.

1.2.2. Відпропріальні ойконіми у плюральній формі.

1.2.2.1. Відпатронімі ойконіми: Нематичі, Репушинці, Негівці.

1.2.2.2. Відетнонімі ойконіми та назви поселень від найменувань людей за місцем їх походження або проживання: Татари, Ятвяги, Озеряни, Поморяни.

1.2.2.3. Ойконіми від родових та службових назв: Петраші, Попільники, Рудники, Сороки.

2. Назви поселень ойконімного рівня деривації /вторинні ойконіми/.

2.1. Відантропонімі ойконіми.

- 2.1.1. Ойконіми з архаїчними посесивними формантами: Хотимир, Миловання.
- 2.1.2. Ойконіми з власне посесивними формантами -ів, -ин: Гостів, Снятин, Добротів, Федьків, Чернів, Ланчин.
- 2.1.3. Ойконіми з поліфункціональними суфіксами -івк-а, -ець, -щ/ин-а, -их-а і ін.: Гринівка, Матківщина, Кобилець, Козинець, Лисець, Фатовець, Пантелиха.
- 2.2. Відтопонімні ойконіми.
- 2.2.1. Відтопонімні суфіксальні деривати: Козівка /пор. с. Козова/, Розточки /пор. с. Розтоки/.
- 2.2.2. Відтопонімні префіксальні ойконіми: Завороніж, Підмихайлівці, Підвисоке.
- 2.3. "Відатрибутивні" ойконіми.
- 2.3.1. Відприкметникові субстантивні деривати: Глибока, Довге.
- 2.3.2. Складні назви: Новоселиця, Звенигород.
- 2.3.3. Складені назви: Горішній Хлібичин, Лісна Велесниця.

Другий розділ дисертації присвячений аналізові словотвірних моделей ойконімів Покуття на загальнослов'янському фоні. Виклад здійснений відповідно до запропонованої класифікаційної схеми.

Словотвірні моделі назв поселень доойконімного рівня деривації розглядаються в рамках двох груп, зв'язаних з семантикою базових назв: ойконіми, в основі яких лежать апелютиви, та ойконіми, в основі яких лежать власні назви.

Відапелютивні назви поселень доойконімного рівня деривації утворені переважно від непохідних та похідних лексем, що називають географічні об'єкти або вказують на їх ознаки. Дериваційний процес тут зведений до зміни функціональних особливостей назви. Замість означати, ці лексеми стали індивідуалізувати, називати певні десигнати. Такий спосіб творення ойконімів і топонімів в цілому є живим процесом від найдавніших часів до наших днів.

Відапелютивні первинні ойконіми мають однакову з базовими назвами структуру і можуть виступати в сингулярній та плюральній формах.

Серед відапелютивних покутських ойконімів в сингулярній

АНБ ім. В. Стефаника
АН УРСР

формі невелику групу складають безафіксні назви: Буда, Гвізд, Дуг. Значно продуктивнішими були афіксальні утворення: Березник, Гвіздець, Загір'я, Замчище. Словотвірна функція наявних у таких назвах формантів була вичерпана на доойконімному рівні. Найчисельнішу серед афіксальних ойконімів групу становлять утворення типу Завалля, Міжгір'я, Підлісся. У роботі аргументується неправомірність кваліфікації таких ойконімів як дериватів морфологічного /префіксально-суфіксально/ способу творення. Доказом того, що численні українські назви поселень такого типу виникли шляхом топонімізації відповідних апелютивів е, по-перше, наявність в українській, білоруській, російській та інших слов'янських /сучасних і давніх/ мовах великого шару апелютивної лексики конфіксальної структури /пор. укр. загір'я, заріччя, міжгір'я, підлісся, узлісся; біл. загор'е, залучче, подлессе, узлессе; рос. загорье, залесье, заречье, подлесье і под./ і, по-друге, функціонування на території східних слов'ян в кінці ХІХ - першій половині ХХ ст. /за даними "Свода географических названий России", виданого за редакцією М.Фасмера/ сотень одних і тих же конфіксальних за формою топонімів: Заболотье - 319 назв, Заборье - 179, Загорье - 131, Залесье - 242 і т.д.

Як відапелютивні назви доойконімного рівня деривації кваліфікуються ойконіми у плюральній формі: Багна, Горби, Окопи. Наявне у них закінчення не є топонімотвірним формантом, а показником відповідної граматичної форми апелютива, від якого утворювався ойконім. Назви поселень типу Багна, Горби виникли шляхом топонімізації лексем, які означали множину самих цено-татів.

Відпропріальні назви поселень доойконімного рівня деривації, як і відапелютивні ойконіми, виступають в сингулярній та плюральній формах. Перша група ілюструється в ойконімі Покуття відгідронімними дериватами: с.Бистриця < р.Бистриця, с.Ворона < р.Ворона, с.Стримба < р.Стримба. Ця словотвірна модель належить до непродуктивних в українській ойконімії.

Значно повніше представлені на Покутті і в українській топонімії в цілому відпропріальні моделі ойконімів у плюраль-

ній формі. Це, в першу чергу, назви на -ичі, -івці, -инці, тожні з відантропонічними групськими найменуваннями людей, т.зв. патронімами: Круповичі, Оленчичі, Крехівці, Семаківці, Репужинці.

У процесі розвитку ойконімічної системи Покуття багато відпатронічних ойконімів на -ичі замінювалися моделями на -івці, -инці, що теж виражали патронімічність: 1444 р. Balenicze - тепер Балинці, 1448 р. Mateyowicze - тепер Матіївці.

Відпатронічні моделі назв поселень належать до найархаїчніших, оскільки вони пов'язані з родовим способом життя людей. Це доказується й історичними документами та характером твірних основ їх базових назв, якими виступають давні слов'янські відкомпонентні та відапелятивні імена, а нерідко і композити.

Ойконімна модель на -ичі має загальнослов'янський характер /пор. біл. Барнскавічя, пол. Dalechowice, слов. Benkvice, чes. Holice, а назви на -івці, -инці є типовими передумом для української ойконімії.

Продуктивними в українській ойконімії є відантропонічні ойконіми на -и/-і, базові назви яких первісно означали людей, об'єднаних спільною родовою належністю до певної особи: Горигляди, Гусаки, Проценки, Славці, Трояни.

До відпропріальних у плюральній формі зараховуються з деякими застереженнями ойконіми на -и/-і, -ани/-яни, мотивовані назвами людей за місцем або характером їх походження чи поселення, заняттям, етнічною належністю: Бойки, Бортники, Красноставці, Монастирчани, Тисменичани. Ця модель не має чітко визначених границь, оскільки багато ойконімів можуть кваліфікуватися також як деривати від родових назв: Бережани - "1. люди, що поселилися на березі; 2. люди з роду Бережане".

Назви поселень ойконімного рівня деривації характеризується кількома структурними моделями. На Покутті до найпродуктивніших належать відантропонічні ойконіми, що виражають приналежність або відношення поселення до особи, найменуванням якої мотивована назва цього поселення. Посесивність у різні історичні періоди виражалася за допомогою різних формантів. Найдавнішими моделями цього типу є ойконіми з архаїчними суфіксами -їь, -їа, -їе.

Утворення на -jь є загальнослов'янської ойконімною моделлю, формування якої сягає ще праслов'янської, а зародження - праїндоевропейської епси. Найвища продуктивність топонімів на -jь, як свідчать дослідники, припадає на середину першого тисячоліття, а верхня межа їх функціонування - на кінець XII - поч. XIII ст.

Більшість українських ойконімів на -jь, що дійшли до нас, фіксуються писемними пам'ятками того періоду, коли ця модель уже втратила свою продуктивність /XII - XVI ст./, однак про їх архаїчність свідчить як історичний розвиток форманта -jь, так і характер базових назв ойконімів - давньослов'янські композитні та відкомпозитні імена: Житомир, Перемишль, Самбір; на Покутті: Уніж /< Войніж/, Перерісль, Хотимир.

Деякі пізнішими є ойконіми на -ja, -je, що визначаються як родові варіанти суфікса -jь. Базовими назвами для них послужили не тільки давні слов'янські, але й християнські імена: Бабче, Демядче, Михальче, Рацче. Деякі ойконіми на -ja, -je крім власне посесивного значення можуть виражати також посесивно-релятивні відношення: Пастуше, Козаче.

Домінуюче положення серед відантропонімних ойконімів на Покутті займають назви поселень на -iv, -ин. Продуктивні від найдавніших часів і до тепер типові посесивні форманти -iv /< -ов/, -ин та їх родові варіанти -ова, -ове, -ово, -ина, -ине, -ино здавна вживалися для творення топонімів, зокрема ойконімів. Ці моделі є значно молодшими від назв на -jь, -ja, -je, про що свідчать їх фіксації в пам'ятках та характер базових назв. Найбільш типовими і продуктивними були утворення на -iv, -ин в Україні в першій раннього феодалізму. Вони використовувалися як найвідповідніша модель для найменування поселень та інших об'єктів за іменем їх власника.

Ойконіми на -iv, -ин розвинулися з двослівних назв, в яких вони виступали атрибутами до номенклатурних членів: *Боричевъ дворь > дворь Боричевъ > Боричевъ; *Чоудинь дворь > дворь Чоудинь > Чоудинь.

З кінця 30-х років XX ст. після виходу в світ праці В.Таницького "Rzekomo dzierżawcze nazwy miejscowe" / Język polski XVII, 1937, 104-111/ в польській, а згодом і в слов'янській оно-

мастиці утвердилася думка, що деривати на -ів, -ин виражають не тільки присвійність, але і топографічність, тобто можуть утворюватися безпосередньо від апелятивів. Особливо це стосується назв, семантика твірних основ яких пов'язана з рослинним світом /Кленів, Соснів, Яворів/, а також префіксальних утворень типу Завалів, Під'яроків. В українській мові форманти -ів, -ин і у відапелятивних, і у відпродріальних утвореннях завжди виражали тільки присвійність, значить в ойконімах типу Соснів, Яворів вони повинні вказувати на належність денотата до когось чи до чогось. Оскільки поселення не могло належати дереву, а тільки особі, то у базових назвах таких ойконімів треба вбачати антропоніми відапелятивного походження, а самі назви розуміти як посесивні утворення.

Непереконливою видається пропозиція В.Тамшицького пояснювати ойконіми типу Кленів, Яворів як деривати від прикметників кленовий, яворовий, оскільки навіть у найдавніших документах не засвідчуються випадки, щоб одна і те ж поселення іменувалося спершу формою повного прикметника на -овий, а потім на -ов /-ів/.

Присвійне значення дериватів на -ів, -ин з апелятивними лексемами в основах підкріплюється наявністю давніх відапелятивних антропонімів, що могли стати мотиваторами таких ойконімів.

Базовими назвами ойконімів Покуття на -ів, -ин виступають усі характерні для української мови види антропонімів: а/ давні слов'янські композити: Доброгостів, Драгасимів; б/ слов'янські відкомпозитні імена: Бишів, Будилів, Гостилів, Живачів, Рашків, Хотків; в/ давні слов'янські відапелятивні імена та прізвиська: Борців, Волосів, Воронів, Глушків, Ломазин, Молюятин; г/ християнські імена у найрізноманітніших структурних варіантах: Джурів, Ісаків, Михалків, Олещин, Петрилів, Химчин.

До ойконімів, що мають посесивне чи, можливо, релятивне значення, зараховуються й відантропонімі назви на -івка, -ець, -щина, -івщина, -иха, -иця.

Ойконіми на -івка є порівняно новою топонімичною моделлю, на що вказують такі фактори: а/ перші фіксації таких ойконімів належать до ХУ ст.; б/ базовими назвами їх дуже часто є християн-

ські імена: Гринівка, Іванівка, Юрївка; в/ ойконіми на -івка часто замінюють інші ойконімі моделі, зокрема посесивні назви на -ів, -ове /пор. у XV ст. Balanów, Chomikowce, Kraszylow, Żolnow, а з XIII - XIX ст. уже Болянівка, Хом"яківка, Красилівка, Ковнівка/. Пізніше виникнення ойконімі моделі на -івка М. Кордуба пояснював наслідком колонізаційної діяльності володарів та великих землевласників.

В ономастичній літературі побутує думка, що ойконіми типу Березівка, Дубівка, Ковалівка є відапеллятивними утвореннями. Суфікс -івка в слов"янських мовах вживається в апеллятивній лексиці для творення слів лише з певними словотвірними значеннями /пор. антонівка, вишнівка, млинівка/. Якщо ойконіми типу Воронівка, Дубівка можна кваліфікувати як відапеллятивні /хоч не виключене або й правдоподібніше їх походження від антропонімів Ворон, Дуб/, то назви поселень Бранівка, Марківка, Радівка, без сумніву, є відантропонімічними дериватами і вказують на приналежність чи відношення денотата до відповідної особи. На присвійний характер ойконімів на -івка вказують і два наведені вище фактори - наявність християнських імен в їх основах та заміна ними ойконімічних моделей на -ів, -ова, а також документальні дані, що однозначно ілюструють і розвиток цієї моделі: Klimkowa Wola czyli Klimkówka.

Із зростанням продуктивності ойконімі моделі на -івка її суфікс виділився у самостійний топонімотвірний формант, який почав виконувати структурну функцію. Тому ойконіми на -івка, що мають в основах апеллятивні лексеми, зокрема назви рослин, можна розцінювати як деривати з подвійною словотвірною мотивацією.

До відантропонімічних ойконімів з посесивним або релятивним значенням зараховується й частина назв з поліфункціональними суфіксами -ець, -овець, -инець, -чин-а, -івшин-а, -их-а.

Посесивна функція суфікса -ець однозначно визначається в південнослов"янській ономастиці й підтверджується відантропонімічними ойконімами Покуття та сусідніх територій: Максимець, Моминець, Сарафинець, Фатовець.

Посесивне значення суфікса -чин-а <ськ- + -ин-а/ розвинулося з його здатності виражати ознаку спадщини: вітцівщина, ді-

дівщина.

Звуження загального значення "спадщина" до конкретного значення "спадщина на землю" спричинилося до здатності форманта -шин-а виражати присвійність. Це підтверджується прикладами з мікротопонімії та характером базових назв цієї моделі: Глібівщина, Губарівщина, Лазарівщина.

Українська топонімна модель на -щина виявляє тенденцію до проникнення в хоронімію української та інших мов /пор. Бойківщина, Олещина, Курщина, Орловщина/.

Виникнення ойконімної моделі на -уха пояснюється впливом значної продуктивності форманта -их-а в антропонімії, де він має релятивне, а також і присвійне значення.

Назви поселень на -иха в українській ойконімії є порівняно нечисленими і локалізуються переважно на Лівобережжі. На Покутті ця модель реалізується лише назвою Гвоздиха. Значною продуктивністю характеризується ця модель в окремих регіонах Білорусії та Росії.

Таким чином, структурні моделі ойконімів на -івка, -ець, -щина, -иха є неоднозначними. За мотиваційними критеріями одні ойконіми цих моделей є відантропонімними, інші - відапелятивними, за словотвірною будовою одні є доойконімного рівня, інші - ойконімного рівня перивації.

Друга група назв поселень ойконімного рівня деривації - відтопонімні ойконіми. За структурою вони поділяються на суфіксальні та префіксальні утворення. До перших відносяться ойконіми Козівка, Пістинець, Товмачик, що є демінутивними формами назв поселень Пістинь, Товмач, Козова; до других - ойконіми Заліс, Міжброди, Піднизьке. Характерна особливість префіксальних ойконімів полягає в тому, що вони іменують географічні об'єкти не за ознаками самого об'єкта, а вказують або на його локалізацію, або на відношення до інших об'єктів. Ці назви утворилися шляхом переходу прийменникових словосполучень у префіксальні формації. Базовими назвами префіксальних утворень виступають апелятиви або власні назви певних географічних об'єктів: Підгайок, Передівання, Підвисоке /пор. гайок, с.Івання, с.Високе/. На Покутті та й в Україні в цілому денотатами префіксальних назв є переважно хутори та невеликі села, що свідчить про запозичен-

ня цієї моделі з мікротопонімії.

Третя група назв ойконімного рівня деривації - відатрибутивні утворення різних структурних моделей: прості, складні і складені. Прості назви типу Довге, Дубно, Красна утворилися в результаті десинтагматизації атрибутивних словосполучень та субстантивації атрибутивного члена.

Складні назви типу Дзвенигород, Княжівір, Новоселиця виникли шляхом злиття в одну лексему складених ойконімів -атрибутивних /рішче вербальних/ словосполучень. До цієї групи близькими є подвійні назви типу Годи-Добровідка, Годи-Турка, Усть-Путилів, які переважно є результатом об'єднання назв двох сусідніх сіл /часто для найменування залізничних станцій/.

Складені назви поселень є лексикалізованими атрибутивними словосполученнями: Великий Ключів, Верхній Березів, Ясенів Пільний. Причиною появи таких назв було заселення нових територій і намагання диференціювати однойменні населені пункти. Атрибутивний член найчастіше вказує на вік поселень, порядок їх розташування, розмір: Кути - Старі Кути; Верхній Березів - Середній Березів - Нижній Березів; Великий Ключів - Малий Ключів.

У третьому розділі дисертації простежується розвиток ойконімійної системи Покуття на основі динаміки ойконімних моделей, виділених за словотвірно-структурними та семантичними ознаками. Конкретній характеристиці ойконімійної системи Покуття передують два підрозділи: "Ойконімна стратиграфія", в якому обґрунтовується доцільність та валивість діахронічного дослідження топонімії, та "Коротка історико-археологічна довідка території Покуття".

Розвиток ойконімії певного регіону можна виявити через динаміку окремих ойконімних типів на цій території у різні хронологічні періоди. Зрозуміло, що історичні пам'ятки дозволяють відтворити лише загальну картину продуктивності тих чи інших ойконімних типів, оскільки не всі назви певного періоду згадуються у джерелах і не всі назви згадуються саме тоді, коли виникли відповідні поселення. Так чи інакше відтворена за пам'ятками картина стану ойконімійної системи регіону досить близька до реальної. Відображаючи суспільне життя певної епохи, географіч-

ні назви дають цінну інформацію лінгвістичного та історичного планів, а нерідко виступають єдиним джерелом з дописемного періоду.

Спираючись на хронологію першої фіксації назв поселень Покуття та інші їх характеристики, у роботі здійснена спроба відтворити ойконімічну систему регіону на різних етапах її розвитку: а/ період Київської Русі /давньоруський - до XIV ст./ б/ староукраїнський - XIV - XVII ст., в/ новоукраїнський - XVIII - XX ст.

В ойконімії Покуття давньоукраїнського періоду виіляються два рівні: ойконіми, фіксовані історичними пам'ятками до XIII ст., і ойконіми, фіксовані джерелами після XIII ст., які за певними своїми ознаками мають право бути віднесеними до давньоукраїнських. Як свідчать історико-археологічні дослідження, територія Покуття була заселена уже на ранніх етапах цивілізації. Тут виявлені пам'ятки різних культур від палеоліту до періоду Київської Русі.

Найдавніше фіксованим ойконімом Покуття є Тисмениця /I-а половина XII ст./. Джерела XIII ст. засвідчують назви міст Толмач, Вотьнинь /суч. Утинія/ і Коломія. На сусідніх з Покуттям територіях пам'ятки XI - XIII ст. фіксують назви Теребовль /суч. Теребовля/, Галич, Василів та ін.

До давньоукраїнського періоду зараховуються також ойконіми, які вперше фіксуються після XIII ст., але мають ряд ознак, характерних для найдавніших слов'янських назв поселень: 1/ давні слов'янські композитні та відкомпозитні імена у функції базових назв, 2/ архаїчну словотвірну структуру /моделі на -іь, -ичі, -іь /<овь/, -ин, -івці, -инці, -ськ, -яця/. На основі цих критеріїв до давньоукраїнського періоду зараховуються такі ойконіми Покуття: wojniesz /суч. Уніж/, Muchalcze, Переросль, Dobyeslawicze /суч. Дебеславці/, Bratkowcze, Lupkowcze /суч. Любківці/; Drahomirczani; Bratiszow, Drahasimow, Widinow, Hostow, Dobrzilow /суч. Добротів/, Zberow, Przibilow /суч. Прибилів/, Снятинь; Nogodnycza, Szerlenycza та ін., понад 30 назв.

Більшість найдавніших ойконімів Покуття утворено від антропонімів, що ще раз підкреслює важливість людського фактора

як мотиваційного критерію у творенні ойконімів на ранніх етапах розвитку цивілізації.

Староукраїнський період характеризується різким зростанням кількості фіксацій ойконімів Покуття. Основною причиною цього є кількісне та якісне збільшення джерельних матеріалів, насамперед грамот і люстрацій.

Порівняно з попереднім періодом у словотворі ойконімів відбулися певні зміни. Присвійність виражається головним чином за допомогою формантів -ов /-ів/, -ин та їх родових варіантів -ово, -ова, -ина, -ине: Журковъ, Wołosow, Kłyczow, Oleszow, Michałkowo; Brodiczin, Lanczin, Rohin.

Зростає кількість відпатронімих і відетнонімих назв: Hanusowcze, Lachowcze, Mikulincze, Uherniki.

У XIV ст. вперше фіксуються ойконіми, утворені від родових назв та від назв, що вказують на походження перших поселенців, спосіб заселення території і т.ін.: Dobrowlany, Żuraki, Tywamueluszanu.

На початку староукраїнського періоду з'являються фіксації назв на -ець, -иця, а також відапелятивні префіксально-конфіксальні утворення: Gwozdziec, Wolczinec, Krasnica, Vyelesnuczca, Zagorze, Załucze.

Таким чином, уже на початку староукраїнського періоду чітко вирисовуються основні словотвірні моделі, які згодом визначили характер ойконімійної системи Покуття.

У XV ст. на Покутті утворюється порівняно з XIV ст. збільшилась кількість першофіксацій ойконімів або їх варіантів. Стрімкий ріст моделей на -ов, -ин відтіснив архаїчні посесивні утворення на -їь, -їе, фіксації яких у XV ст. уже не вказують на їх появу, а тільки відображають перші засвідчення цих назв у писемних пам'ятках. Значне збільшення кількості ойконімів на -ів-ці, -инці у XV ст., притому в переважній більшості утворених від християнських імен, свідчить про відносну живучість цієї моделі на початку староукраїнського періоду; а порівняно висока продуктивність ойконімів на -ани /-яни/, -и/-і переконує у живучості ще на той період іменувань поселень за назвою людей, що там оселилися. Можливо, у тому знайшла своє відображення архаїчна дворишна система заселення території.

У ХУ ст. зростає кількість перифіксацій ойконімів з атрибутивними членами, змінюється характер останніх: якщо раніше вони вказували на час виникнення та місце розташування поселення / Nowe zyelo, Zahajpole/, то тепер головним чином виражають приналежність або відношення об'єктів до певних осіб: Droniowskiе dworizsze, Porow Kont. Документи цього ж століття засвідчують раніше не фіксовані ойконімні моделі префіксальної деривації /Podwysokie, Podnyskye/, а також ойконіми на -овка />Івка/: Corniowka, Pochowka.

У ХVІ ст. кількість перифіксацій ойконімів Покуття різко знижується порівняно з попереднім століттям /88 проти 204/. Причиною цього є незначна кількість нових документів з того часу. Окрім того часті спустошливі турецько-татарські наїзди на Україну не сприяли виникненню нових поселень. Перше і друге місце за кількістю перифіксацій, як і раніше, займають моделі на -ів, -ин та -івці, -инці. Зростає доля атрибутивних словосполучень. Відсутність нових фіксацій ойконімів на -їв та -ичі свідчить, що за цими моделями перестали утворюватись назви поселень.

Кінець староукраїнського періоду характеризується появою нових типів складених ойконімів. Крім атрибутивних словосполучень / Jasieniow Polny/ з'явилися подвійні назви поселень: Krasnopolе seu Solotwina, Steckbówka alias Szczeslikówka, Nawryłówka ad Otenia, Pasuków ad Lysiec. В ойконімах, об'єднаних словами alias "інакше" та seu "або" один член є давнішою назвою поселення, другий - актуальною: словосполучення з прийменником ad "біля" вказують на локалізацію іменованого об'єкта по відношенню до іншого, давнішого або більш відомого. Такі найменування є дуже цінним матеріалом для ономастики, оскільки вони допомагають визначити локалізацію давніх поселень.

Ойконімія Покуття новоукраїнського періоду в основному продовжує традиції попередніх століть, оскільки ойконіміяна система регіону на той час уже була повністю сформована. Специфіка періоду стосується передусім продуктивності різних моделей та відображення в ойконімах економічних відносин того часу.

На фоні росту продуктивності утворень на -Івка особливо

помітним є зменшення першофіксацій на -ів. Далі зростає кількість нових поселень з назвами Воля, Слобода, Слобідка: Лісна Слобідка, Слобода коло Товмача та ін. Розвиток народних промислів відображений у назвах Горішній Майдан, Граничний Майдан, Долішній Майдан, Майдан Лисецький, Середній Майдан; Нова Гута, Стара Гута.

У XIX ст. змінюється характер джерел – у них дається детальний опис місцевості, в зв'язку з чим фіксуються навіть хутори, висілки, частини сіл. Внаслідок цього з'явилась значна кількість першофіксацій – 296 ойконімів, серед яких моделі на -ичі, -івці, -иця, які востаннє були засвідчені у XIV-XV ст.

Найпродуктивнішими моделями останніх століть є ойконіми, утворені шляхом топонімізації апелютивів: Буковець, Гаї, Горби, Дуг, Могила, Окопи, Печери, Поляна.

До характерних ознак ойконімії Покуття XIX ст. належать назви на -щина: Борівщина, Валещина, Дяхівщина. Вони стали продуктивними в зв'язку з роздрібненням земельних володінь на приватні ділянки, заснуванням хуторів, що отримували назви за іменами, прізвищами та прізвиськами своїх власників.

Ойконімія Покуття XX ст. характеризується неоднаковими умовами розвитку. Якщо до війни 1941–1945 рр. ойконіміяна система функціонувала за тими загальними тенденціями, які спостерігалися в попередніх століттях, то після війни вона зазнала небажаних змін внаслідок т.зв. "впорядкування географічних назв". "Стихійним лихом" XX ст. для ойконімії Покуття та інших регіонів стало об'єднання і ліквідація дрібних населених пунктів, через що з карти України зникли сотні назв.

Діахронічне вивчення ойконімії Покуття дозволяє виділити такі типи ойконімних моделей:

а/ моделі, що мали тенденцію до відмирання /ойконіми на -їь, -їе, -їа, -ичі, -івці, -инці, -иця/,

б/ моделі, продуктивність яких зростала /ойконіми на -івка та "відатрибутивні" назви/,

в/ моделі, продуктивність яких знижувалась /ойконіми на -ів, -ин, -ани, -ець/,

г/ моделі із поперемінною продуктивністю /ойконіми на -и/-і, префіксальні і субстантивовані назви/.

Динаміка ойконімних моделей Покуття за хронологічними зрізами подана у таблиці:

ПРОДУКТИВНІСТЬ СЛОВОТВІРНИХ МОДЕЛЕЙ НАЗВ
НАСЕЛЕНИХ ПУНКТИВ ПОКУТТЯ XIV-XX СТ. /У ПРОЦЕНТАХ/

№	Модель	XIV	XV	XVI	XVII	XVIII	XIX	XX
1.	-їь/-їе/	2,8	5,4	1,1	0,7	-	-	0,7
2.	-ичі/-овичі/	5,6	3,5	-	-	-	-	-
3.	-ипя/-ниця/	2,8	3,9	3,4	-	-	2,4	0,9
4.	-ів/-ове,-ова/	27,8	21,5	19,1	13,1	14,5	3,7	5,6
5.	-івці,-инці	12,5	14	15	2,2	2,4	1,4	0,9
6.	-и/-і	8,3	7,3	8	2,9	2,4	4,4	10
7.	-івка	-	1,4	6,8	13,9	20,5	17,9	11,8
8.	Метонімія	2,8	8,8	8	9,5	6	29	21,8
9.	Словосполучення	4,2	5	12,5	30	25,3	12,8	15,5
10.	Субстантивация	4,2	5	1,1	8	4,8	6,7	9,1
11.	-ин/а/	6,9	6,3	1,1	8	1,8	2,7	2,7
12.	-ець/-овець/	9,7	3,8	3,4	2,9	2,4	1,8	-
13.	Конфіксація	2,8	2	3,4	1,5	2,4	1,4	1,8
14.	Префіксація	-	2	2,2	0,7	2,4	0,7	4,5

В окремих параграфах роботи розглядаються питання мовної взаємодії в ойконімії Покуття та проблеми, зв'язані з перейменуванням населених пунктів.

Мотиваційний, етимологічний та словотвірно-структурний аналіз ойконімів Покуття в їх історичному розвитку та порівняння з ойконімією сусідніх регіонів дозволяє зробити такі

ВИСНОВКИ:

1. Іменування географічних об'єктів суттєво відрізняється від апелювальної номінації. Воно становить собою вищий рівень назвотворення, оскільки іменовані об'єкти уже мають свої загальні назви. Найменування різних типів географічних реалій теж базується на різних принципах. При найменуванні поселень як географічних об'єктів, що виникли на вищому етапі розвитку цивілізації в результаті свідомої, цілеспрямованої діяльності людей, на перший план виступає зв'язок поселення з людиною.

2. В ойконімній номінації виділяються чотири принципи: 1/ найменування поселення за назвою людей, які його заснували або в ньому жили в час виникнення ойконіма; 2/ найменування поселення за приналежністю чи відношенням його до особи, яка заснувала це поселення або володіла ним; 3/ найменування поселення за його розташуванням або назвою того об'єкта, біля якого воно виникло; 4/ найменування поселення за його типом та іншими характерними ознаками. Відповідно до цих принципів номінації українські назви поселень поділяються на чотири групи.

3. Для найменувань поселень використовувалися як уже готові, структурно сформовані назви інших реалій /множинні патроніми, етніміми, родові назви, топоніми інших класів, окремі, переважно топографічні, апелятиви/, так і спеціально створені для цього лексеми. Таке творення ойконімів визначило два рівні деривації: доойконімний і ойконімний. В результаті цього усі ойконіми Покуття за способом творення поділяються на дві групи: первинні та вторинні. Перші утворилися внаслідок ойконімізації або трансонімізації, другі – внаслідок власне деривації.

4. За словотвірною структурою та семантикою і буповою базових назв українські ойконіми поділяються на: 1/ назви поселень доойконімного рівня деривації /первинні/ та 2/ назви поселень ойконімного рівня деривації /вторинні/. Перші включають дві групи ойконімів /відапелятивні та пропріальні/, кожна з яких характеризується назвами в сингулярній і плуральній формі. Другі включають три групи ойконімів /відантропонімні, відтопонімні та "відатрибутивні"/, кожна з яких характеризується специфічними словотвірно-структурними моделями.

5. У формуванні ойконімійної системи давнозаселених територій України брали участь усі виділені типи ойконімів обох рівнів деривації. При цьому домінуючими виявилися первинні назви, оскільки ойконімійна система цих регіонів формувалася спонтанно, природним шляхом. Поширене в українській та російській ономастиці твердження про домінуючу роль суфіксації у словотворі української ойконімії є апріорним і не підтверджується дослідженнями ойконімії давно і спонтанно заселених територій.

6. Назви поселень доойконімного рівня деривації реалізуються приблизно однаковою кількістю відапелятивних і відпропрі-

альних структур. Серед відапелятивних переважають афіксальні ойконіми у формі однини, а серед відпропріальних - ойконіми у формі множини, утворені від патронімів, етронімів, родових та службових назв.

7. Відапелятивні ойконіми у формі множини та відпропріальні назви на -ичі, -івці, -инці, -ани, -и/-і слід кваліфікувати як назви доойконімного рівня деривації.

8. Назви поселень ойконімного рівня деривації на давнозаселених землях реалізуються в абсолютній більшості відантропонічними посесивними моделями. Базовими назвами для них служили давні слов"янські імена /композиції, відкомпозиції та відапелятивні деривати/, прізвиська та християнські імена різних структурних варіантів /повні, усічені, суфіксальні та усічено-суфіксальні/, а ойконімотвірними засобами - архаїчні суфікси -їь, -їе, посесивні -ів, -ин та поліфункціональні -івк-а, -щин-а, -их-а, -ець, -ун-я, -к-а.

На ойконімному рівні утворилися також назви із значенням демінутивності; відапелятивні та відпропріальні префіксальні назви, що виражають локалізацію іменованих об"єктів; назви, що появились внаслідок субстантивації атрибутивних членів колишніх складених найменувань; складні та складені назви.

9. Вік ойконімів визначається не тільки часом їх фіксації в історичних джерелах, але й структурою самих ойконімів і їх базових назв. До найдавніших належать ойконіми, утворені від давніх слов"янських імен, передусім композитів та відкомпозиційних дериватів.

10. Більшість ойконімних моделей, характерних для території Покуття та суміжних регіонів, представлена на всій території України та на землях інших слов"янських народів. Це свідчить як про спільність лінгвістичних критеріїв деривації ойконімів у різних слов"янських мовах /здатність певних груп лексики до онімізації, однакові основи та форманти/, але й схожість форм мислення та світобачення у різних слов"янських народів. І все ж українська ойконімійна система протягом своєї тисячолітньої історії витворила і свої національні моделі: це, в першу чергу, назви на -івці, -инці та -щин-а.

11. Поява і продуктивність тих чи інших ойконімних моделей

тісно пов'язана з різними історичними періодами розвитку суспільства. Насиченість певних територій відповідними моделями ойконімів у різні періоди свідчить про однаковий спосіб та одночасність їх заселення.

12. Назви населених пунктів Покуття доводять, що українська ойконімія створювалася переважно засобами і способами рідної мови. Незважаючи на кількавікове панування в адміністрації та діловодстві Західної України польської та німецької мов, іншомовний елемент в ойконімії Покуття є дуже незначним. Це пояснюється тим, що ойконімійна система даної території сформувалася задовго до відокремлення її від інших українських земель. Крім того, на Покутті виникали лише поодинокі польські та німецькі колонії, оскільки цей край був здавна густо заселеним.

13. Діахронічний аналіз ойконімії Покуття, як і Буковини та Рівненщини, дає порівняно об'єктивну картину розвитку ойконімії системи давнозаселених територій. Аналогічні дослідження в інших регіонах України створять цілісну картину становлення ойконімії нашої країни і стануть надійною базою для укладання Ономастичного атласу України.

Основний зміст дисертації відображено в таких публікаціях автора:

1. Роль диалектной географической терминологии в становлении топонимии Бойковщины // Совещание по общеславянскому лингвистическому атласу: Тезисы всесоюз. конф. - М., 1977. - С.233-235.

2. Географічна термінологіка в ойконімії Покуття // Проблеми дослідження діалектної лексики і фразеології української мови. - Тези. - Ужгород, 1978. - С.ІІІ-ІІІ.

3. Топоними на -івці, -инці і история заселения Украины // Вопросы географии, вып. ІІІ. Топонимика на службе географии. - М.: Мысль, 1979. - С.ІІІ-ІІІ.

4. Ареалы украинских топонимов на -івці, -инці в XIV-XXвв. // Перспективы развития славянской ономастики. - М.: Наука, 1980. - С.90-100.

5. Стапельлятивне топонимы Верхнего Поднестровья //Проце-

edings of the thirteenth international congress of Onomastic Sciences.- Wrocław etc., 1981.-Vol.I.-S.259-265.

6. Західнослов'янські та східнороманські елементи в топонімії Покуття // Лексика української мови в її зв'язках з сусідніми слов'янськими і неслов'янськими мовами: Тези. - Ужгород, 1982. - С.153-155.

7. Топонимия Покуття и смежных областей как источник изучения древних народных промыслов // Всесоюзная сессия по итогам полевых этнических, антропологических исследований 1982-1983 гг.: Тезисы. - Черновцы, 1984. - С.295-297.

8. Топонимия Покуття и смежных областей в региональных географических исследованиях // Топонимия в региональных географических исследованиях. - М.: Наука, 1984. - С.50-53.

9. Давньоруські елементи в топонімії Покуття // Давньоруська ономастична спадщина в східнослов'янських мовах. - К.: Наук. думка, 1986. - С.52-55.

10. Картографирование как метод изучения топонимов, связанных с народными промыслами // Картографическое обеспечение основных направлений экономического и социального развития УССР и ее регионов: Тезисы. - Черновцы, 1987. - С.139-140.

11. Міжмовна інтерференція в українській топонімії /на матеріалі топонімікону Покуття/. - IX Республіканська славістична конференція: Тези. - Одеса, 1987. - С.80-81.

12. Реконструкция древнеславянских и древнерусских личных имен по данным топонимии // Актуальные проблемы исторической лексикологии и лексикографии восточнославянских языков: Тезисы всесоюзн. конф. - Днепропетровск, 1988. - С.29-30.

13. Архаическая топонимия Прикарпаття и история края // Всесоюзная научно-практическая конференция "Исторические названия - памятники культуры": Тезисы. - М.: Наука, 1989. - С.101-102.

14. Взаємодія офіційних і народнорозмовних варіантів назв у топонімії Прикарпаття // Науково-технічна революція і сучасні процеси розвитку лексики української народнорозмовної мови: Тези респ. конф. - Ужгород, 1989. - С.23-24.

15. Відродові назви в ойконімії України // Соціолінгвістичні проблеми Чернівецької області: Тези регіон. наук.-практ.

конф. - Чернівці, 1990. - С.61-63 /в співавторстві з В.Б.Стефанцем; автор виконав 50% роботи/.

16. Географічні назви українського походження на території Західної Канади // Матеріали міжнародної конференції "Еміграція населення західноукраїнських земель до Північної Америки на рубежі XIX-XX ст. І ІІ роль в освоєнні канадського Заходу". - Чернівці, 1990. - С.53-57.

17. Древнеславянские композитные имена в основах ойконимов Витебщины и Прикарпатья // Беларуско-руско-польское сопоставляющее мозаишество. Матеріали Першай усесаюзнай навуковай конференції. - Віцебск: Віцебскі пед. ін-т, 1990. - С.85-89.

18. Криниця пам'яті народної // Ямгорів. Інформаційно-публіцистичний альманах. - Гороценка, 1990. - № 2. - С.25-30.

19. Найдавніші назви населених пунктів Буковини // 50 років возз'єднання Північної Буковини і Хотинського повіту Бессарабії з Радянською Україною у складі СРСР: Тези респ. конф. - Чернівці, 1990. - С.138-140.

20. Походження назв населених пунктів Покуття. - Львів: Світ, 1990. - 144 с.

Рецензії: Полюга Л. Звідки взялись ті назви? // Друг читача. - № 16. - 17 квітня 1991 р.; Лесів М. Шанувальникам української культури // Буковинський журнал, 1992. - Ч.4-5.

21. Приципи номінації в українській ойконімії // Шоста Республіканська ономастична конференція "Теоретична та історична ономастика". - Одеса, 1990. - С.6-8.

22. Українсько-польська взаємодія в топонімії Покуття // *Slavia orientalis*, т. XXIX, № 3-4, 1990. - С.265-272.

23. Упорядкування та нівелювання топонімії краю // Соціолінгвістичні проблеми Чернівецької області: Тези регіон. наук.-практ. конф. - Чернівці, 1990. - С.11-14.

24. Лексична база українських топонімів Прикарпаття XI-XIII ст. // 50 років возз'єднання Північної Буковини, Хотинського, Акерманського та Ізмаїльського повітів Бессарабії з Українською РСР: Тези респ. конф. - Чернівці, 1990. - С.66-68.

25. Деривати з суфіксом -*je в українській топонімії // Методичні читання "Словотвірна та семантична структура україн-

ської лексики", присвячені пам'яті засновника дериватологічної школи на Україні проф. Івана Ковалика: Тези. - Львів, 1991. - С.15-16.

26. Историческая ойконимия Украины в свете послевоенных переименований // Вторая всесоюзная научно-практическая конференция "Исторические названия - памятники культуры": Тезисы докладов. - М.: Наука, 1991. - С.38 /в соавторстве с Н.Г.Бучко; автор выполнил 50% работы/.

27. Лексична база відапелятивних топонімів Покуття // Українська лексика в історичному та ареальному аспектах.-К.: Наук. думка, 1991. - С.137-145.

28. Найдавніші посесивні топоніми Буковини // До витоків назви краю Буковина: Тези Істор.-краєзн. конф. - Чернівці, 1992. - С.41-42.

29. Назви найдавніших поселень Північної Буковини // Bukowina. Wspólnota kultur i języków.-Warszawa, 1992.-S.19-28.

Підписано до друку 30.12.92.
Формат 60x84/16. Папір друкарський №2.
Офсетний друк. Ум. друк. аркушів 2,2.
Обл.-вид. аркушів 2,3. Замовлення 373.
Тираж 100. Безплатно

Лабораторія копійвально-розмножувального друку

Чернівецького державного університету

м. Чернівці, вул. Кошубинського, 2

AV 26.499